

Teresa Dobrzyńska

"Zagadnienia teorii tropów"

Biuletyn Polonistyczny 32/3-4 (114-115), 116-122

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

jeszcze wracając do patronującej obradom postaci Profesora Tadeusza Mikulskiego i zwracając uwagę na emocjonalne walory sesji, która zgromadziła wielu przyjaciół, uczniów i współpracowników autora "W kręgu oświeconych" i "Ze studiów nad Oświeceniem".

czerwiec 1989

Tomasz Chachulecki

"ZAGADNIENIA TEORII TROPÓW"

(Warszawa, 27-29 X 1988)

Konferencja, zorganizowana z inicjatywy Pracowni Poetyki Teoretycznej IBL, była drugim z kolei spotkaniem dyskusyjnym poświęconym przekształceniom znaczeniowym słów w wypowiedzi, czyli w terminologii retorycznej - tropom¹. Zainteresowanie tą problematyką wynika z ukierunkowania w ostatnich latach badań językoznawczych na zagadnienia użycia elementów językowych w wypowiedzi, z postępu, jaki można zaobserwować w opisie semantycznych i pragmatycznych aspektów języka. W obrębie tych dyscyplin lingwistycznych wypracowywane są kategorie pojęciowe, które pozwolą bardziej adekwatnie ująć mechanizm tropu i zrozumieć jego osobliwości komunikacyjne.

W konferencji udział wzięli badacze krajowi i zagraniczni, w tym światowej sławy twórca szkoły semantyczno-leksykologicznej - J.D. Apresjan (Moskwa) i I. Mielczuk (Montreal). Ich wykłady otwierały i kończyły konferencję, co w zamyśle organizatorów miało uwydatnić wagę problematyki semantyczno-pragmatycznej dla wypracowania metodologii opisu tropów.

J.D. A p r e s j a n zreferował swą koncepcję konotacji

leksykalnej. Konotacje obejmują cechy niedefinicyjne przypisywane denotatom słowa przez daną wspólnotę językową. Nie wchodzi one w obręb inwariantu znaczeniowego słowa ani nie są jego implikacjami. Znajdują wyraz w użyciach przenośnych. Referent na paru przykładach pokazał związki konotacji danego wyrażenia językowego ze znaczeniem innych jednostek leksykalnych języka (derywatów związanych z tym słowem; związków frazeologicznych, w obrębie których ono występuje; skonwencjonalizowanych użyczeń przenośnych). Terminem "konotacja leksykalna" objął tylko takie elementy znaczeniowe, które potwierdzone są przez powyższe relacje. Odróżnił je od innych asocjacji związanych ze słowami, nie posiadających statusu równie obiektywnego i powszechnie utrwalonego. Konotacje leksykalne mają charakter niesubiektywny; są kapryśne i nieprzewidywalne (symetryczne leksemy mają różne konotacje, np. lokaj - służa, koza - kozioł, teść - teściowa, chłopiec - dziewczyna, prawy - lewy); rzadko występują przy leksemach wyrażających pojęcia abstrakcyjne; materializują się w metaforach, porównaniach, derywatach, związkach frazeologicznych; wyrazy posiadające konotacje leksykalne tworzą sensowne, nietautologiczne konstrukcje typu "wojna to wojna". Ujęcie konotacji przedstawione w wykładzie Apresjana stanowi rozwinięcie jego opracowania wcześniejszego² oraz jest kontynuacją wywodów L. Iordanskiej i I. Mielczuka³.

Większość referatów sesji poświęcona była tropowi, który w całej tradycji badań nad wypowiedziami przenośnymi zajmuje pozycję dominującą - metaforze. A. P a j d z i ń s k a (Lublin) mówiła o językowych granicach metafory; wystąpienie swoje poświęciła wyrażeniom nadrzędnikowym, których interpretacja opiera się na znajomości reguł syntaktycznych i semantycznych obowiązujących w tej grupie wyrażen. Wyrażenie naruszające te reguły równocześnie w

szczególony sposób potwierdza ich status językowy, ponieważ od nich właśnie zależy jego odczytanie przenośne. Przy interpretacji metaforycznej oddziaływać mogą zarówno synchroniczne związki paradygmatyczne wyrażenia, jak i związki diachroniczne. Metafora, wychodząc poza język, jest równocześnie motywowana jego relacjami systemowymi.

Metaforze i metonimii - w ujęciu kognitywnym - poświęcił swój referat T.P. K. r z e s z o w s k i (Gdańsk). Referent wskazał na specyficzne cechy tego podejścia, akcentującego rolę metafory i metonimii w tworzeniu nowych pojęć, a więc narzędzi poznania. Narysował jego tradycje i wskazał na główne osiągnięcia (kategoria prototypu - E. Rosch, oraz doświadczeniowa teoria języka i rozumienie metafory jako pojmowania, doświadczania jednej rzeczy w terminach innej rzeczy - G. Lakoffa i M. Johnsona). W analitycznej części swego wystąpienia przedstawił wyniki badań psycholingwistycznych wśród niewidomych i niedowidzących i usiłował dociec, na ile ich system konceptualny jest odrębny i jakie pojęcia prototypowe są w nim wykorzystywane do wyrażania przedmiotów, które nie mogą być poznane bezpośrednim doświadczeniem zmysłowym. Niemożliwość postrzegania wzrokowego sprawia, że niewidomi wykazują większą gotowość do tworzenia pojęć abstrakcyjnych drogą metaforyzacji i metonimizacji, stosując przy tym inne pojęcia prototypowe niż ludzie widzący.

O problemach z metaforą w przekładzie mówiła T. D o b r z yń-
s k a (Warszawa), uwydatniając osobliwości komunikacyjne wypowiedzi metaforycznej i uwarunkowania kulturowe jej rozumienia. Różne wyposażenie konotacyjne słów dokładnie sobie odpowiadających w obrębie inwariantu znaczeniowego sprawia, że niemożliwe jest mechaniczne przekładanie metafor, w których pełnią one funkcję noś-

nika. To podstawowa przyczyna - przyczyna o charakterze kulturowym - trudnej przekładalności niektórych metafor. Druga seria problemów - natury stylistycznej - wynika z odmienności zasobu form gramatycznych wykorzystywanych w wypowiedziach przenośnych w różnych językach oraz relacji znaczeniowych, w jakie wchodzi metafora w języku oryginału i języku przekładu. Trzecia grupa wiąże się z funkcjonowaniem wyrażenia metaforycznego w konkretnym tekście - w specyficznym powiązaniu z innymi znaczącymi jednostkami wypowiedzi i cechami formalnymi tych jednostek. Referentka na przykładach z literatury polskiej, rosyjskiej i angielskiej pokazała, jak pokonywane są trudności z metaforą w przekładzie, zwróciła uwagę na zmienność postaw translatorskich w tym zakresie. Metafora w szczególności w przekładzie tekstów poetyckich, traktowana bywa często jako element mniej zobowiązujący do wierności przekładu; manipulacje translacyjne dokonywane na metaforze polegają na zastępowaniu jednej metafory inną, na zastępowaniu metafory jej przybliżoną ekeplikacją dosłowną, na zmianie formy gramatycznej wyrażenia.

O metaforach określających rewolucję - w literaturze polskiej lat 1905-1914 - mówił K. S t ę p n i k (Lublin) w referacie pt. "Tropy w świecie politycznych idei". Referent, na bardzo bogatych zbiorach przykładów, pokazał funkcję metafor w walce ideologicznej różnych stronnictw politycznych, scharakteryzował kręgi tematyczne wykorzystywane przenośnie w agitacji i w polemikach. Pełne frazesów wypowiedzi publicystyczne badanego okresu, znajdujące przedłużenie i zobrazowanie w literaturze, miały charakter nowomowy. Stały się - zdaniem referenta - osobliwe socmodernistyczne narzecze, posługujące się anachroniczną metaforyką dekadencją i modernistyczną. Nośnikami treści propagandowych były też wielkie metafory - powieści takie, jak "Wiry" Sienkiewicza, "Dzieci" Prusa, "Hetmani"

Weyssenhoffa, "Złe miasto" Bartkiewicza, "Łuna" Zdziechowskiego. Referent przeanalizował stosowaną w nich metaforę pod kątem tendencyjnej konceptualizacji rzeczywistości i ich przesłania ideowego.

Kolejny referat N.D. A r u t i u n o w e j (Moskwa) poświęcony był prześledzeniu treści pojęciowej słów "obraz", "symbol", "znak", "metafora" - w użyciach niespecjalistycznych, na podstawie ich łączliwości w języku. Cechą wspólną tych słów jest oznaczanie pewnego typu związku kategorii przynależnych do planu wyrażenia i planu treści. Kategorie te ujmowane są w poddanych badaniu pojęciach w różny sposób. "Obraz" stosowany jest w odniesieniu do literatury i innych zjawisk artystycznych. Cechuje go dość wyraźnie ustalona forma i niesprecyzowanie znaczeniowe (można go interpretować, ale nie można go dosłownie zrozumieć). Nie wszystkie przedmioty mają obraz, przy czym charakterystyczne jest, że obraz odnosi się właśnie do świata przedmiotowego, nie do pojęć. Jest on oparty głównie na parametrach wzrokowych. Obraz istnieje w świadomości niezależnie od przedmiotu (przedmiot zobrazowany może nawet nie istnieć). Podlega emocjom, jego pojawianie się nie jest kontrolowane. Obraz jest kategorią poznawczą (ludzie tworzą swój obraz i obraz innych ludzi, co motywuje ich wzajemne stosunki). Obraz stale podlega przetwarzaniu, korekturze.

Inne wymienione pojęcia semiotyczne referentka scharakteryzowała w odniesieniu do pojęcia "obrazu". "Symbol" cechuje się uproszczeniem formy (sprowadzonej do minimum własności koniecznych) i bogatą treścią, którą można dać komuś poznać, ale nie można zapamiętać do końca nad jej zrozumieniem. "Znak" posiada sprecyzowane znaczenie, stąd odgrywa dużą rolę w komunikacji, w życiu praktycznym. Znaczenie to jest ubogie, forma zaś może być bogata.

Jeśli chodzi o "metaforę", to jest ona bezpośrednio związana z kategorią "obrazu". Referentka charakteryzuje ją jako przetworzenie obrazu na sens.

Referat J. Ziorka (Poznań) stanowił wprowadzenie do teorii solecyzmu. Autor omówił sposób rozumienia tej kategorii w retoryce jako naruszenia poprawności połączeń wyrazowych, ale zwrócił uwagę, że solecyzm nie może być rozumiany wyłącznie jako błąd językowy: solecyzm celowy wywołuje ruch znaczeniowy właściwy tropom. Do opisu tego zjawiska stylistycznego przydatne są - zdaniem referenta - odróżnienia wprowadzone przez Chomsky'ego - reguł subkategoryzacji i reguł selekcyjnych. Solecyzmy powstają przez naruszenie łączliwości lub przymusu łączenia (naruszenie związków idiomatycznych). Zachodzące w nich tropiczne przekształcenie sensu nie ma - jak w metaforze - charakteru przeniesienia konotacji lub składnika znaczeniowego, lecz polega na "podmianie" całego parametru, na zmianie kategorii. Autor pokazał, jaką rolę dla wytwarzania solecyzmów grają relacje synonimii, homonimii, hiperonimii, antonimii oraz istnienie konwersów znaczeniowych. Przeanalizował wiele zwrotów z języka poetyckiego, z wypowiedzi nacechowanych ekspresywnie (solecyzmy wyrażające uczucia przyjazne, obelgi), z wypowiedzi żartobliwych. Niektóre z nich miały postać syllepsy.

Ostatni dzień konferencji wypełniło wielogodzinne spotkanie dyskusyjne z I. Mielczukiem, który mówił o koncepcji semantyki i słownika eksplikacyjno-kombinatorycznego, stworzonej przez niego samego, J.D. Apresjana i A.K. Żółkowskiego, a wprowadzanej w życie w odniesieniu do języka rosyjskiego⁴ i francuskiego⁵.

W spotkaniu, któremu przewodniczył J.D. Apresjan, uczestniczyła grupa współpracowników moskiewskich obu uczonych oraz licz-

nie zgromadzeni lingwiści i literaturoznawcy warszawscy.

¹ Owocem poprzedniego spotkania jest tom zbiorowy "Studia o tropach", I, red. T. Dobrzyńska, Wrocław 1988.

² Por. jego książkę "Leksykalna semantika. Sinonimiczności srodziska języka", Moskwa 1974; przekład polski Z. Kozłowskiej i A. Markowskiego "Semantika leksykalna. Sinonimiczne środki języka", Wrocław 1980 - w szczególności s. 94 i 230.

³ Por. ich studium "Konnotacja w lingwistycznej semantice", "Wiener Slawistischer Almanach" 6, 1980.

⁴ Zob. J.D. Apresjan, I.A. Mielczuk, A.K. Żółkowski "Próba objaśniająco-kombinatorycznego słownika języka rosyjskiego", /w:/ "Semantika i słownik", red. A. Wierzbicka, Wrocław 1972; wykaz bibliograficzny prac semantycznej grupy moskiewskiej zob. w: Apresjan, "Semantika leksykalna", op. cit., s. 459 i nast.

⁵ Zob. I. Mielczuk et al. "Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain", vol. 1, Montreal 1984, vol. 2, Montreal 1987 (kolejne tomy planowane na lata następne).

listopad 1988

Teresa Dobrzyńska

"STAROPOLSKA KULTURA RĘKOPISU"

(Warszawa, 24-25 XI 1988)

Konferencja nt. "Staropolskiej kultury rękopisu" zorganizowana została przez Pracownię Historii Literatury Staropolskiej IBL PAN. W programie obrad znalazło się 12 referatów i komunikatów, koncentrujących się zarówno na ogólnych zagadnieniach, związanych ze zjawiskiem rękopiśmienności w kulturze dawnej Polski, jak i podejmujących szczegółową charakterystykę wybranych zespołów rękopiśmiennych archiwaliów.